

10. veebruaril 1946 võtsid SARK-I Võrumaa osakonna
töötajad Võrust Rõuge valda viiva tee 4. kilomeetril kinni
Võru Keskkooli vanemate klasside õpilased, kes püüdsid
telegraafipostitele kleepida nõukogudevastaseid lendlehti:
1) Veski Heino Voldemari p. sünd. 1928. a. 9 kl. õpilane
2) Kaska Valev Jaani p. sünd. 1929. a. 10 kl. õpilane
3) Tammemägi Hans Rudolfi p. sünd. 1929. a. 9 kl. õpilane
Läbiotsimisel võeti kinnivõetuil ära 259 nõukogudevastase sisuga
Lendlehte, sh. Nõukogudevastase ajalehe Ugandi eksemplar.
ENSV Siseasjade rahvakommissaar kindralmajor A. Reserv

ERA. F R-I. N5 s 127. 1106-109

Võru koolipoiste
põrandaalune leht
aastast 1945

Nr 40

4 veebruar 2004

X aastakäik

TÄNANE LEHT: HANS TAMMEMÄGI,
SÕPRUSE 1-4, VALGA 68203 ☎ 076 42 487

VALEV – veebruarikuu juubilar

Üle raskuste suurist Sa oled saanud,
Üle võitmatust.
Üle takistuste Sa oled läinud –
Säält, tarvis kust.

Ei suutnud Sind murda pikk orjaöö ahel,
Ei piinapink.
Sa seisnud küll elu ja surma vahel,
Ei läinud hing.

Nende kahe salmiga endise õpilasvabadusvõitleja
Veeliks Jalakase 1946.a. kirjutatud luuletusest „Üle
raskuste”, alustangi Sinu 75. Juubeliks pühendatud ridu.
Teen seda teadmise, et meie nooruspäevades oli mõn-
dagi ühist, oli tõsist ja tühist. On mälestusi mis kestavad
terve elu, on mälestusi mida tuleb meenutada.

Tead a, et 1929.a. neljandal veebruaril sündis
Sännas, Olga ja Jaan Kaska peres noorim liige – poeg
Valev. Paul ja Lehte said endale vennakese. Sinu sünni-
kodu Mäeveski talu on tegelikult Sännas tuntud Kaska
veskina, on kasutusel olnud ka Sänna Suurveski nimi.
Eks talu nimi viitab sellele, et tegemist on veski- või
möldriperega ja selles teistest taludest nii erinevalt
suures kahekordses kivihoones vahetult kauni Pärlijõe
kaldal mürisevad veskikivid ümbruskonna maarahva
tarbeks. Talutöö oli lisaks sellele, või vastupidi – ei julge
väita. Veski paisjärvest allavoolava vee mühin ja jõetaga
kõrguva ländumäe mändide kohin saatsid Su lapseõlve,
sisendasid turvatunnet, looduse- ja vabadusearmastust.
Sänna on üldse koht, kus igal mäel, ojal, majal, puul või
kivil on midagi jutustada, on oma legend. Siit võid leida
isegi Kaarnakivi, nagu kirjutab Juhan Jaik. Siin on
tuntud Sänna koopad, maa – alla vajunud kirik Kumiseja
mäe sees, kuldmõök männi all, nõiutud klooster Risti-
mäel, pärlid Pärlijões, mõisahäärberi piinakambrid kum-
mitustega ja palju muud.

Siit ja siin alustasid Sa õpingut, Sänna algkoolis,
sealsamas kust kunagi alustasid tuntud Sänna truba-
duurid Artur Adson ja Juhan Jaik.

Suur akan värvilisi kruutega
Nink pinke rida pikk.
Kon istemi mi ommi pruutega –
Kel naar, nink kellel ikk.

Umbes nii on A. Adson seda kooli ühes oma luuletuses
kirjeldanud.

Peale nelja klassi lõpetamist Sännas õppisid edasi
Kõrgepalus ja sealt edasi Võru Gümnaasiumis. Minu
sõprus Sinu ja Sinu klassivenna Heino Veskiga sai
alguse Sänna koolipäevilt. Ju siis oli meil midagi ühist.

Mäletan 1939.a. külma talve, kui Sänna kooli hauka-
poegade salk tuli suuskadel Nursi algkooli, kus mina
õppisin, et anda edasi Nursi kooli noorkotkastele Noorte
Kotkaste Üleestiline Rändalbum. Sellesse albumisse
tegid iga Eesti kooli noorkotkad omapoolse värvika
sissekande luuletuse või jutustuse näol. Väsinud ja
külma tunda saanud poistega istusime ühises teelauas
mille korraldasid Nursi naiskodukaitse kaks daami. Sina,
Heino ja mina olime „vanad” tuttavad, oli tore olla.
Arutasime eeloleva suvelaagri korraldamist koos Sänna
ja Nursi noorkotkastega, et kas Ahitse järve või Kahrila
järve Hinni kanjoois. Aeg tõmbas sellele kriipsu peale,
ees ootasid tollal veel teadmatud teed ja laagrid
okstraadi ning kuulipildujatega nurgatornides.

Võru Gümnaasiumis olime juba sageli koos, kas siis
meie, see tähendab minu ja Evald Tomsoni korteris või
Sinu ja Heino Veski korteris. Sõda Euroopa ja Eesti eest
bolševike vastu oli kaotusseisus, suvi tõi kaasa Eesti
taasokupeerimise. Ei Sinu ega minu pere läinud läände.
Seetõttu sõjasuvel olime pidevalt vene röövlite mõni-
tada. Mäletad ehk ilusat suvepäeva kui seisime Sinu
kodus seinääres käed üleval, medalite ja punatähtedega
pärvatud leitnant automaadiga valvams ja meeskond
riisumas.

1. novembril 1944.a. algas siiski õppetöö, algasime
meiegi. Juba esimestel koolipäevadel olid peamiseks
kõneaineks okupantide sigatsemine ja igakülgne
vastupanu nende nukuvallitsusele. Romantiline valmidus
olla Vabadussõjaegsete koolinoorte väärilised, kes
läksid esimestena ülejõu vaenlaste vastu oli meis kõigis
olemas. Uskusime ja ootasime vaid juhust selleks. Kogu-
sime sõjast mahajäänud relvi ja kõikvõimalikku
laskemoona. Siit algas ka meie Ugandi võitlusgrupi
materjaalse baasi loomine: kes kust ja kuipalju sai
midagi hankida, olid ju Sinagi aktiivne osaleja selles.
Oled loomult mitte lihtsalt osaleja vaid tegija, „mootor”.
Sinu sidemed Nursi-Lükka punkri metsavendadega ja
sealtsaadud lendlehed välisraadio teadete saadigi
tegelikult meie lendlehtede ja lehe „Ugandi” väljaand-
mise ajendiks 1945.a. sügisel. Lendlehtede tegemisele
suunasid kommunistid meid ka ise – punahunnide Ees-
tisse tungimise eel olid kõik kohad mitmesuguse puna-
propaganda jamaga lendlehti lennukitelt täis külvatud.

Katsusime oma väheste võimaluste piires vastata samaga – kogemusi meil polnud, tahet ja julgust jätkus. 1945a. detsembris Võru Keskkooli tabanud arreteerimislaine lausa kohustas meid vastupanu jätkama. 1946.a. 10. veebruaril oli ettenähtud valimisfarss Ülemnõukokku. Valmistusime selleks hoolega. Sina, Valev, koos Heinoga jõudsid isegi Valgas ära käia lendlehti levitamas. Et lendlehti oli rohkem kui suutsime linnas levitada, otsustasime need veel Rõugesse, Nurssi ja Sännasse toimetada, läksime selleks varahommikul hämaras teele. Linnast väljusime igauks eraldi, teel liitusime ja jätkasime kolmekesi jalgsimatka. Võrust 7-8 km. kaugusel sõitsid meist mööda kolm meest saaniga, jõudnud mööda, hüppasid sealt välja kaks meest laskevalmis püstolitega, kolmas mees seisis saani juures. Käsitati käed üles, midagi targemat polnudgi teha, tee lage, sügavad kraavid kahelpool, põgeneda oli hilja. Nendeks arreteerijateks osutusid kurikuulus metsavendade kütt Unt (või Hunt) ja keegi hävituspataljoni aktivist, kes käis miilitsamees Unti saatmas. Ilmselt ilmutasid nad valimispäeval kommunistlikku valvsust ning pidasid meid ilmselt metsavendadeks, saak aga olime meiegi. Vaat millised „romantilised” ühismälestused meil on, Valev. Neid on aga meil veel tolle aasta lõpuni küll Võru vanglast, kevadisest konvoeerimisest läbi Valga Pagarisse ja Patareisse, Lasnamäel. Siis kaome kuueks aastaks Venemaa kaugetesse kohtadesse. Sõpruse side ja kodumaa seovad meid ehk veelgi tugevamini ühte. Lõpuks jõuame kõik elusatena Eesti NSV-sse, igauks ise kohta muidugi. Nüüd aga saime raudselt vähemalt 3-4 korda aastas kokku, juttu jätkus õhtust hommikuni.

Sina, Valev, sattusid Viljandisse, ehtasid endale maja, lõpetasid keskkooli, lõid toreda pere, tõusid ehitustööde juhatajaks mitmes ettevõttes. Kahju muidugi, et üks tubli Sänna mees assimileerus mulgiks. Ei oska Võro keelt enam ega loe „Uma Lehte”, loeb hoopis „Sakalat” ja kirjutab sinna aegajalt artikleid ja lugusid. Räägitakse, et õieti ja asjalikult kirjutab. Aga nii vana suure „Sakala” kui ka pisikese „Ugandi” taastamiseks tuli ennekõike taastada Eesti iseseisvus. Koos oma rahvaga oled võtnud mitmekülgselt sellest osa. Osalesid Tarvastu Muinsuskaitse Seltsi loomisel ja oled 1987.a. neljandate Tarvastu Muinsuskaitse päevade „suurejoonelise” nurjamisaktiooni kogu nõukoguliku alatuste ahela kirjalikult jäädvustanud. Olid üks esimesi Tarvastu Kodanike Komitee loomisel ja olid selle esimeheks, osalesid Eesti Kongressi tegevuses. Olid ERSP liige selle algaastatest ja Viljandi piirkonna esimees kuni ühinemiseni Isamaaga ja ka hiljem korduvalt. Olid Kaitseliidu Sakala maleva taastamise algatusrühmas ja Tarvastu rühma organiseerija. Olid Noorte Kotkaste ja Kodutütarde Sõprade Seltsi asutajaliige Viljandis ja selle esimees 1993. aastast ning kotkajuhina organiseerinud mitmesuguseid huvitavaid ekskursioone ja üritusi.

Sina, Valev, olid ainus kes tõi Sännas langenud Vabadussõjalaste mälestussamba taasavamisel lilled väljaspoolt Võrumaad ja ütlesid tänusõnad langenute mälestuseks. Olid Kindral Johan Laidoneri Seltsi Viljandi osakonna asutajaliige. Oled Eesti Endiste Poliitvangi-

de Liidu ja Endiste Õpilaskorraldusvõitlejate Liidu aktiivne liige.

Oled erakordne bibliofiil, Sinu mitmetuhandekõiteline raamatukogu ületab nii sisu kui mahu poolest mõndagi vallakogu. Sinu Ravila tänava kodu on muutnud mugavalt kordumatuks Sinu abikaasa Asta oma maalikuntnikust õe Elvi Gailiti lille- ja loodusteemaliste maalidekollektsiooni oskusliku paigutusega. Võid tunda uhkust oma kolme poja – Mati, Kalle ja Kusta üle, kes kõik on leidnud oma koha elus. Oled võrratu vestluskaaslane, Sul jätkub vahel tahet ja oskust vaielda ja veenda selgeks nii mõnegi viriseja sassilainud mõistus. Oled ka „pahandusi” teinud: aitasid ärastada teater „Ugalast” Jaak Allikul seal aukohal seisnud plekist „kunstiväärtuseks” peetud sirbi-vasara embleemi ning muuseumi hooldasse toimetada. Ega ma suudagi kõiki Sinu tegemisi meenutada ega teadagi.

On vist mingi salapärane seaduspärasus, et just veebruaris, küünlakuul, on toimunud Eesti jaoks palju olulisi sündmusi, sündinud tähtsaid ja austatud inimesi. Otsusta ise:

01. sünd. Knd.- ltn. Nikolai Reek
1919.a. vabastasid eesti väed Võru punastest
1946.a. ilmus „Ugandi” nr.4 (viimane)
02. Tartu rahu 1920.a.. Küünlapäev
03. sünd. Sänna trubaduur Artur Adson
04. sünd. V. Kaska Ugandi liige ja „Ugandi” käivitaja
09. sünd. M. Härma
sünd. A. Ehrnrooth, Soome mainekaim kindral
10. sünd. knd.major E. Pödder
sünd. kol. G. Borgen, taani vabatahtlike ülem v.sõjas
12. sünd. knd. J. Laidoner
sünd. E. Laaman
16. Leedu Vabariigi sünnipäev
19. sünd. admiral J. Pitka
sünd. K. Ast, Võrumaa kirjamees-poliitik
21. sünd. E. Kant, professor
23. sünd. K. Päts, president
24. Eesti Vabariigi sünnipäev, Madisepäev
sünd. Eduard Bornhöe
28. sünd. prof. A. Piip, Jakob Liiv, K.R. Pusta

Umbes 24.02.1848.a. ilmus saksa juudi K. Marxi ja F. Engelsi „Kommunistliku partei manifest”. 2003.a. ilmus A. Rütli jt. Kirjutatud eesti analoog nimetuse all „ühiskondlik kokkulepe”, mis inspireeris vendasid Reiljane J. Alliku ideoloogilise dirigeerimise all kukutama valitsust ning õpetajaid streikima.

Niipalju siis küünlakuu sündmustest ja sündinust. Kaldusin teemast natuke kõrvale, loodan et andestad vanamehele.

Aga Sulle, Valev, kui ühele viimastest Ugandlaste pere vahimeestest, soovin Sinu väärikalt elatud elu 75. sünnipäeval tervist, jõudu, õnne, edu, pikka iga!

Lõpetuseks Taavi Tuuliku luuleread:

Mis on sul
elus vaja?
Endausku
Selgeid aateid
Julgust, tugevust ja tuge
Ühtekäivaid eluvaateid
Küünarnuki ulatuses
Ühte sõpra
Ühte armast
Et Sind oleks neile vaja
Nende kestvust üle aja.

Kõike seda „Ugandi” ja Ugandlaste nimel
Hans Tammemägi.

VANG

Sõjast kahe ahne riigi vahel oli möödunud aasta. Eestimaa osaks jäid puruks pommitatud linnad, võitjate poolt laastatud, tühjade aknaaukudega, reostatud taluhooned. Vanad hobusekronud ning lesed naised. Küllaga oli siniseid lihakärbseid – palju laipu ootas veel matmist. Vähe oli vilja, millest leiba küpsetada, sest sõjamasinad olid trampinud ühtviisi nii teid kui viljapõlde mööda. Nüüd liikusid teedel lõputud vangide vöörid. Kuhu ei teadnud külarahvas, veel vähem nemad ise.

Meie naaberkülas peatus ajutiselt sadakond saksa vangi. Nad ei tohtinud tsiviilisikutega suhelda. Mäletan, et nad harisid kevadel üles suure söötis põllu ja panid vagudesse kartulikoori. Sügisel korjasid saagi kas just nemad ise või tegid seda juba uued vangid.

Relvastatud valvurite saatel lubati vangidel väikeste gruppidega taludesse tulla. Üks mälupeilt sellest ajast muudab minu maailmanägemises järjest toone ning ühineb tänapäeva riikidevahelise poliitika omaga. Võitjate ja võidetute kultuuris oli siis ning on jäänud praeguseni muutumatuks suur vahe.

Grupp vange lubati meile tuppa, sest üks neist avaldas soovi klaverit mängida. Mahe ning igatsev meloodia täitis toa ja õue, kui nad laulsid:

*“Ma olen üks vaene rändaja sell,
head ööd, kallid tüdruk, head ööd”.*

Meestel olid pisarad silmis. Kodu ja armastus olid kättesaamatus kauguses, ellujäämine põrgus, mis neid veel ootas – suur risk. Õues seisis valvurid, keerasid mahorkast ajalehesse plotskit ning nõudsid minu isalt:

“Andke meile plikasid, meil on vaja”.

(Muidugi mitte tantsimiseks muusika saatel). Sõda on sõda, kus võid muutuda taltsutamatuks elajaks. Rahaueg toob jälle nähtavale inimese tõelise moraalivundamenti.

Teine mälestus vangidest. Meie kööki astusid neli saksa vangi. Olin kodus ükski. Laual jahtusid äsja ahjust võetud leivad. Mehed osutasid leibadele. Sain nende soovist aru. Vaatasin vange ja mõtlesin, kui palju ma tohin leiba anda? Oli meil, lastel, keelatud volipärasid leiba süüa. Nii ma oma lapsearu järgi lõikasid leiva otsast palakese, kuivõrd mulle endale oli süüa lubatud.

Neljale mehele! Ja nii väike raasuke!

Mind oli alati huvitanud vaadelda inimeste nägusid. Ja siin, minu ees, seisis piltilusa näoga mees: tumedad lained juuksed, teravad näojooned, lumivalged hambad ning naeratus, millist ma iial hiljem pole näinud. Jäin lummatult seda taevailmutust vaatama ja leiva ulatasin teisele. See nägu jäi mu mällu kui imeline muinasjutupilt. Aga ema noomis mind, miks ma vangidele tervet leiba ei andnud. Kui oleksin ise võinud kõhtu täis süüa, vast siis oleksin toiminud teisiti. Minu tollane tegu vaevas mind aastaid, kuni läksin ja andsin ära leivavõla ning rääkisid hinge vabaks. Toonane vang elab praegu meie keskel vaba inimesena.

Aastaid tagasi. Olin siinmail juba paar aastat olnud õpetajaametis, kui äkki rabas mind üllatus. Meie külas, sama ammukohatud inimene! Sama naeratus, näojooned. Pole võimalik, et maailmas on kaks täpselt samasugust, võiks öelda, iludust. Kord võtsin julguse kokku ja ütlesin talle: “Teie olite V. külas vangilaagris”. Ehmumine, imestus. Kuidas ma seda tean? Järgnes ülalkirjeldatud lugu ning tema lühike kokkuvõtte jutt vangi elust. Kui palju peab olema inimene kannatanud, et ta nüüdki vabana olles ei saa lahti hirmust kõige läbielatu kordumise võimalikkuse eest?

Kitsid lausekatked lubavad kuulajale ette kujutada vangipõlve suurel Venemaal Stalini võimu ajal.

Vangilangemine kusagil Eestimaa pinnal. Labidas anti, et kaevata endale maasse punker. Latid peale, kuuseoksad katuseks. Nii sai eluase suveks ja talveks. Astusid sammu lubatud rajast kõrvale, said kuuli. Kaasvang võttis maast kartuli ja pani taskusse. Ta lasti sealsamas, kaaslaste ees, “varguse” eest maha. Südaõösel aeti vangid jalule, laaditi veoautodele ja algas pikk teekond Venemaa ürgmetsa. Jälle elu muldonnis. Talvel saeti metsas palke käsisaega. Palgid kanti õlgadel ja võõni paksus lumes sumades poolteise kilomeetri kaugusele raudteejaama, laaditi käsitsi vagunitele. Nõrgad ja haiged lasti sealsamas maha. Tähniline soetõbi, mis levis täide kaudu, tappis vange nagu kärkseid. Tervemad vangid viidi tööle, haiged surid punkrites. Tema jäi ellu, sest kokk andis hommikul surnud vangide supitilga veel elavaile. Nii ta pisisata kosus.

Tagasi Eestisse. Tööks raudteede ja hoonete ehitamine, miiniotsijate laevade demagnetiseerimine Kopli sadamas. Siis rännak jalgsi ühest Eestimaa linnast teise, öeldi – mahalaskmisele. Tuli Stalini käsk: Vangid saata Valge – Baltimere kanalit kaevama. Tööriistadeks labidas ja käru. Kes töö komistas ja kukkus, seda enam jalule ei aidatud, visati muld peale.

On arusaadav, et kõikide kannatuste meenutamine on piinav ja palju on seda, millest rääkida ei julge. Kes on kord maolt salvata saanud, see kardab ka kõit. Jäägu temale ta saladused ja veendumus, et ka kõige raskem päev läheb looja.

Ellu Torm
sünd. 1936. a.

MILLEST PEAKSIME MÕTLEMA

Ajaloo vältel on Eesti rahvas alati maksnud kallist hinda, ohverdades oma parimaid poegi ja tütreid, valu, pisaraid ja higi, et läbi nende kannatuste saavutada ajaloomõttes hetkeline üksmeel. Tõusta üksmeeles üles võitlusse oma iseseisvuse, oma kodu, oma pere eest. Viimati juhtus see Balti keti päevil ja ühislaulmistel, loitsides vabaduse vannet: meie mälu ei määrdud, meie mõte ei mõrane, meie tahe ei taltu, meie uhkus ei unune, meie lootus ei lõpe, meie tõde ei tagane, Eesti vabaks, Eesti vabaks! Meie isad ja emad kandsid endaga seda kustumatut mälestust iseseisvast Eestist meieni ja pärandasid selle vabaduse vaimu meile. Ainult tänu sellele elame taas iseseisvas Eesti Vabariigis.

Aga väga vähe on sellest üksmeelest püsima jäänud. Nõukogude okupantide käsilased ja neile kaasatundjad, olles kaotanud oma privileegid- võimalused, valavad oma jõuetu viha kõigi meie tänapäeva tegemistele ja elule üldse. Maad on võtnud lausvirisemine. Mingi pessimistlik ühepäeva meeleolu on haaramas kogu rahvast, eriti maarahvast. Praegu ei olegi kedagi, kes oleks rahul oma seisukorraga. Rahvuslikult meelestatud Eesti Vabariigi kodanikud näevad ja saavad aru kuidas isamaa ja rahva reeturid nii eesti- kui muukeelsed irvitavad oma ohvrite üle, leidmata vähimatki hukkamõistu, karistamisest rääkimata. Nende ideelised kasvatajad ja endised peremehed elavad muretut, jõukat elu riigi võimu- ja valitsusaparatuuris, majanduses, hariduses või muudes eluvaldkondades. Aga üksmeelest ega rahust ei ole jällegi nende keskel. Endivaheline tülitsemine riigikogus, ja mitte ainult opositsiooniga, vaid koalitsiooni enesesse kuuluvate rühmadega ja rühmades. Tülitsemine maa- ja linna omavalitsustes. Tülitsemine peaaegu igas erakonnas ja igal alal. Maarahvalt kuulduv pidevat halamist, osalt põhjendatut, osalt siiski alusetut. On suur arv töötuid, kelle rahulolematuse pole väike ja arvatavasti õigustatud. N.n. intelligents streigib, kisab ja vehib Toompeal plakatitega. Jevgeni Kogani liini jätkavad mitmed „kirjandusklassikud” nagu Ünapuu ja Kivirähk jt.. Kivirähk on ennast Jumala asemikuks arvanud ja pöördub Päevalehes sellisena „ristirahva” poole. Kui senini tehti eestlusest ivan oravad ja rehpeapid, Eesti riigi rajajatest K. Pätsist, J. Laidonerist ja paljustest teistest reeturid või korruptandid, siis Jumala ja kristluse või Kalevipoja üle ilkumine ületab ilmselt igasugused eetilised normid. Naljapunnitused „pehmetes ja karvastes”, Maie-Valduri tegemistes, rullnökkades ning teistes taolistes idiootsuse tippsaadetes mitmes telekanalis ongi rahvale ilmselt hingelähedaseks saanud. Astroloogiahuljus horoskoopide näol täidab ajaleheveergi ning isegi riigiradio eetriaega. Seksuaalteenuste ja alkoholsete jookide avalik reklaam vilgub nii telekraanil kui tänaval. Koolides jagatakse kondoomi ja sinna juurde kuuluvaid teadmisi „Mamma mia” tasemel. Meid ümbritsevad tundmatud HIV-viiruse kandjad ja narkomaanid, eesti- ja muukeelsed kurjategijate-varaste jõugud, rahaga laiavad tõusikud-uusrikkad ja müra – muusika nime all.

Oleme üle elanud muukeelsete määramise ühe välissaatkonna ees, ohjeldamatu Euroopa Liitu astumise vastase kuritahtliku kampaania, mille ainsaks eesmärgiks oli hoida Eestit Venemaa haarde-ulatuses. Õnneks oleme siiski Euroopaga liitumise lõppfaasis. Kaubakülluse, infotehno-loogia, reklaami või majandusedu poolest oleksime nagu liikunud lääne suunas. Meie ühiskondlik ja sotsiaalne mentaalsus on aga nihkunud tunduvalt Kesk-Aasia poole. Meil on tõesti viimane aeg saada Euroopa Liidu täis-liikmeks, et Euroopa kultuuriruumis taastuks kõigi ühiskonnaliikmete võrdväärne inimväarikus, lugupidamine ja hoolitsus sõltumata raha hulgast või ametiseisundist. Me peame hoolt kandma, et valituks osutuvad Eesti esindajad Euroopa Liidus saaksid aru oma vastutuse suurusest ning väärikalt kaitseks meie rahvus-likke huve. Me ei tohi unustada traagilisi kogemusi kollaboratsioonistidest Johanneste- Vare-se ja Lauristini taoliste esindajatega ühes teises liidus. Seda enam, et oleme riik, mille presidendiks on endise kuritegeliku võimu tippjuht ja Euroopas saab ilmselt meid esindama kommunistmikooli, ametühingu, endine tippjuht euroorav Kallas.

Aga vaadates tagasi, näeme, et oleme siiski eesti elu sovjetiajaga võrreldes suutnud tundmatuseni muuta. Meie nõudmised elu vastu on tõusnud, nad tõusevad veelgi ja pessimismi langemiseks pole meile aega antud. Elu tahab elamist, silmapilgulistest takistustest ja raskustest tuleb meil end välja võidelda, seni oleme seda suutnud. Õpime ehk koos euroop-lastega selgeks naeratamise, aitab ehk see ka kaasa meile me igapäevase leiva järele rühki-mises ja me oleme ju kord sellised rühkijad, peaaegu eranditult. Meie lootus ei lõpe! Meie tahe ei taltu!

- u -

POSTIMEES ONLINE – mälestusi ENSVst

Intelligendi laps 23.01.2004 18:45 (paari kärpega)

Minu ema oli nõukogude ajal (1970-80) õpetaja ja isa insener teatris. Said kuupalga 130-150 rubla ja kuidagi tulime toime. Tädi poeg lõpetas 8 klassi ning töötas autojuhina kolhoosis. Tema teenis hooajal kuupalga 500-600 rubla, talvel vähem. Tema naine oli külapoe juhataja, teenis mehest vähem, kuid see-eest pääses defitsiidile ligi. Ühel suvel, kui külas käisime, oli neil Jugoslaavia vaip elutoas maas, järgmisel suvel Belgia oma. Täditätar õppis arstiks, elas kahe lapsega pisikese hruštovkas.

Ajad muutusid, saabus praegune ühiskond. Tädi poeg on end põhja joonud. Täditätar töötab arstina, ostis hea korteri, käib Euroopas ja Ameerikas sümposiumidel ning mägikuurotides suusatamas, tema noorem kolmas laps sai endale hiljuti poni või hobuse.

Minagi omandasin kõrghariduse, töötan õpetajana. Riik mulle riigi keskmist maksta ei suuda, kuid koos mitte-ametliku lisateenistusega saan üle eesti keskmise, jääb juba pisut üle perereisideks välismaale, ühiseks kontserdikülastuseks, arvuti või uute suuskade jaoks lastele.

Milleks see pikk jutt - selleks, et küsida nendelt, kes nõukogude aega kiidavad, kumb ühiskond on normaalsem, inimlikum, motiveeritum...

AJAHAMMAS

AJAHAMMAS NÄRVE SÖÖNUD
MUREKORTSUD PÕLVEDEL
MURET, VILETSUST JA VAEVA
EESTI RAHVAS TUNDA SAI

OLID ÕNDSAD ÕNNEAJAD
KIIRELT ÄRA KADUSID
MUSTA MURE MULLA ALLA
ÄRA MAETUD OLID NAD

KUI PALJU EESTI ISASID
SEEPÄRAST SÕJAS LANGENUD
KUI PALJU NUTVAID EMASID
ON KUIVAKS NUTNUD OMA SILMI

PALJU EESTI TÛTREID – POEGI
KÜLMAS HAUAS PUHKAMAS
PALJU TEADMATA ON HAUDU
EI LILLEKESTKI KASVAMAS

EESTI, EESTI, ÄRKA ÜLES
ORJUSEST END RAPUTA
PÄIKE PAISTAB JUBA KÕRGELT
EESTI, EESTI, ÄRKA SA!

VAST SAAB EESTI JÄLLE VABAKS
EESTI KODU KASVAMA
EESTI POJAD KAITSKES KODU
SEE ON TEIE KOHUSTUS

KASVA KAUNIS EESTI NEIU
EESTI KODUTÛTREKS SA
KASVAGU KA SINU PERE
RÕÕMUKS EESTI RAHVALE

1989.a.

Ester Hani (Sõna), küüditatud Siberisse 1949 – 61

TEGELIKKUS JA LEGENDID

Olles lugenud korduvalt Ülo Jõgi head ja vajalikku mälestusteraamatut „Erna” legendid ja tegelikkus”, meenuvad mulle tahes-tahtmatult 1946. aasta kolm suvekuud Pagari tänava keldrikambris koos ühe mainitud raamatus käsitlemist leidnud luuraja Toomas Hellatiga.

Ülalmainitud raamatu 207. leheküljel on kirjeldatud Toomas Hellatit kui esimestest vangistusenaädalatest NKVD-ga koostööd teinud meest. Selle aluseks olla Hellati oma käega kirjutatud sellekohane seletuskiri, millega autor olla tutvunud. Veel lisatakse et „Haukka” grupi kinnikukkunud liikmete hulgas olla liikunud ohtralt kuuldusi Hellati oletatavast koostööst NKVD-ga. Ühe põhjusena tuuakse ära asjaolu et Hellatit peeti Pagari ja Patarei vanglates kõige kauem ja tema üle peeti kohut alles 1. veebruaril 1947. aastal. Teiseks olla asja-

olu et NKVD-l olnud hea informeeritus „Haukka” grupi ja sellega seoses olnud isikute kohta. Kolmandaks tuuakse seos Hellati vabanemisega 1955. a. 26. juulil ning elamisloa ja töökoha saamisega hotelli „Inturist” administraatorina, kus võidi eeldada NKVD nõusolekut. Eeltooduga on antud Hellatist grupi kõige negatiivsema liikme kuju. Olgu mainitud, et Hellatile mõisteti 20 aastat vabaduse kaotust erinõupidamise otsusega. Mina ei ole uurinud Hellati toimikut ega arhiivi materjale. Pole selleks olnud võimalust ega vajadust ja sellega puudub mul alus autorile midagi etteheita või ümber lükata. Saan edasi anda vaid vahetud muljed Hellatist kui inimesest ja kambrikaaslasest.

Pagari keldri kongidest on kirjutatud mälestusi paljud sealte läbikannatanud. Kaunis usutavalt teeb seda ka Ülo Jõgi oma raamatus.

Erinevaid üksikasju võiks ju lisada, sest igapäev on ju midagi, mis eriti mällu talletub. Jõgi kirjeldab oma kambrikaaslasti betoonpõrandal istuvate 12-15-ne halli kujuna. Olles läbinud Võru arestimaja, Võru vangla ja Patarei, ei näinud ma Pagari kambrikaaslasti sugugi „hallide kujudena” – nad olid isiksused oma muredega, ent sealjuures elutahteliselt optimistlikud kaugema tuleviku suhtes. „Vana” vangina tunnetasin seda otsemaid. Ilmnes see ka edaspidisel vastastikusel tutvumisel. Poliitvangide kambrites valitses kindel kord, mille tagas kas valitud kambrivanem või siis kõige vanem või kauem kambris viibinud „elanik”. Järgmine korra ja puhtuse tagaja oli muidugi igapäev vahetuv korrapidaja. Ega ilma „lehmata” või koputajata, nagu NKVD informaatorit vangide keeles hüüti, ei olnud vist ükski kamber. Igakord ei olnud seda kerge tuvastada, aitas sageli side naaberkambritega, oli juhuseid kui „lehmaks” värvatu end ise paljastas kas teadlikult või naiivsusest. Kambrisse, kuhu olin lükatud, oligi kambrivanemaks selle „põllisasukas” Hellat. Nagu järgnevatel päevadel nägin, suutis just Hellat hoida kambris optimistlikku mõtlemist. Ta oli oma läbi mõeldud vana vangi käitumisega eeskujuks hommikuse tõusmise, pesemise, võimlemisharjutuste ja närvesööva algava päeva sisustamisega. Paljusid asju tuli teha nii et ukseilmast piiluv valvur ei näeks või kuuleks. Selleks oli omamoodi valvuri valvamise süsteem: tuli teada nende harjumusi ja valvekordi. Oli valvureid kes räuskasid aga ei karistanud, oli hiilivaid kes igal juhul karistasid kartseriga, oli ka päris normaalseid, kes vana ajalehegi uksealusest hingamispiilust kambrisse tõukasid. Valvur võis vangi karistada päeval magamise, kambris liikumise, valjult rääkimise või sidepidamise kahtluse korral kõrvalkambriga jne.. Hellatil oli selline võimlemisharjutuste süsteem liikumisvaeguse korvamiseks mis valvurite tähelepanu ei äratanud ja kaasa tegime seda enamvähem kõik. Ka vähestel kümneminutilistel jalutuskäikudel kitsukesel siseöue müüride vahel käed seljataga, tegime Hellati järel kiirkäiku. Tema põhjendas seda sellega, et ei tea kunagi, mil seda vaja võib minna, jättes väljautlemata sõna põgenemisel. Hellatilt, kui kõige kauem vangis viibinult nõutasime ja saime andmeid ülekuulajate maneeride kohta ning kuidas ülekuulamist võimalikult kahjutult üle elada. Mitmeid asju olin kuulnud ennem

ning Võru vanglas kogenud, ent oli ka mõndagi uut. Ühe esimese asjana õpetas Hellat lihtsat tõde: õpi oma süüasja kasulik versioon nii pähe, et ei eksi ühegi sõnaga, ükskõik kuidas ka küsimusi ette laotakse, oska iga asja endale kasulikult põhjendada ja pea seda ainult enda teada. Ära ole tark, ole naiivne, kasuta tõlki – nii saad lisaiega vastuse üle mõtlemiseks. Oma venekeele oskusega ära looda end päästa. Ära usu ülekuulajate kinnitusi kaasosaliste tabamise, samuti tunnistajate väidetava olemasolu kohta. Nõua või oota ära vastandamine. Ka kangelast pole mõtet mängida, seda oled niikui nii iga väidetud ülekuulamise korral endaks jäädes. Peksmisel lödvesta oma keha, varja võimaluse korral nägu, lülita end välja, näita et said väga viga, teeskle oimetut. Minul endal oli üks „eelis” – kinnivõtmisel löödi mul lapiti käeshoitud püstoliga ninaluu katki ja nüüd nagu latakas näkku anti, jooksis nina verd ja kabineti põranda päästmiseks viidi ruttu kambrisse tagasi. Need ja mitmed teised manitsused Hellatilt päästsid kümneid, kui mitte sadu mehi liigest lobisemisest ülekuulamisel, enda ja kaaslaste sisserääkimisest. Meenub juhtum, kui kord laupäeval visati kambrisse järjekordselt üks Läänemaa mees tublisti „töödelatuna”, aitasime kuidas oskasi me, ent pühapäeval algasid väljakannatamatud sisemised valud. Hellat hakkas valvuritelt nõudma arsti. Arstiks räägiti olevat Pagari keldri ülema naine. Suvisel pühapäeval ei tahetud teda muidugi tülitada või otsida. Valvurid söimasid ropult Hellatit kui ka kõiki kambris olevaid „fašiste ja bandiite”. Tüki aja pärast Hellat põmmis taas ukseleuugile ja nõudis arsti, sest mehe seisukord üha halvenes. Jälle saime ropult söimata, Hellatit ähvardati kartseriga, ent umbes tunni aja järel arst tuligi ja mees viidi minema. Paari päeva möödudes toodi mees kambrisse tagasi, oli paranenud, olla lamanud haiglakongis, saanud mingeid tablette ja isegi süste.

Olin kongis üks kolmest noormehest, kellel oli poolik haridus. Olin vangistatud 10-nendast klassist. Meie aja sisustamiseks võttis Hellat ette inglise keele õpetamise. Tema arvates olevat see tulevikus normaalsele inimesele vajalik. Olin inglise keelt saksa omavalitsuse ajal paar talve ka õppinud, mingi alus oli olemas. Et pliiatsit-paberit polnud, toimus harjutuste ja sõnade kirjutamine tikuga, seebiga matiks tehtud supikausi põhjale. Nii jõudsi läbi võtta verbide pöördeõpetust, lausete moodustamist jne.. Üks vormiõpetuse harjutuslause on tänaseni meeles: „Bismarck ei sallinud oma ämma”. Pole juhtunud kontrollimaks, kas Hellat oli võtnud selle lause faktoloogias, või niisama.

Arutles Hellat ka selliselt, et mis saab minutaolistest kesk- ja kõrgkoolidest arreteeritud noorukitest, kellelel haridustee poolik. Tema veendumus oli, et Eesti vabanemisel tuleb luua võimalus õpingute kiirendatud läbimiseks ja selleks tuleb loomisele Eesti Loova Vaimu Instituut, mille lõpetanud saavad võrdväärsetena teenida riiki mille eest nad on võidelnud ja kannatanud.

Üks Hellati meelisteema oli eestlase maja. Sellena nägi Ta individuaalelamut, kas kahe korruselisene või ärkli-toaga ja tingimata peab sealt viima trepp maja nurgal või keskel paiknevasse väikesse tornituppa või rõdule.

Inimene pidavat nägema avarust ja kaugust, olema aegajalt üks oma mõtetega.

Kui juhtus, et kambrisse oli sattunud kasvõi osakenegi ajalehest välisteatetega, siis kogu kambri jaoks tegi pikema analüüsi sündmuste kohta Hellat, harva kui tegi seda mõni sõjaväelane või muu haritlane. Hellat ei laskunud oma jutus endast kunagi üksikasjadesse. Oma sattumisest NKVD varitsusse ta rääkis, samuti paadiotsingut-ootamist ja rannavalve tule alla sattumist mingis noores männimetsas rannikul. Jutuks oli Vabariigi väljakuulutamise okupantide vahe-tumise vaheajal. Oli jutuks ka see, et miks teda nii kaua on Pagaris peetud ja peetakse. Tema sõnade järgi peeti teda kui paljusid eesti tegelasi tundvat inimest „elava teadmeeosena”, sest kuigi eesti avaliku elu tegelaste kohta käivad andmed olid NKDV-l olemas sakslaste poolt mahajäetud arhiivimaterjalide näol, nõudis venelaste uurimispraktika andmete tuvastamist „tunnistajate” varal. See pidi olema uurijate hea töö näitajaks. Nii tuli Hellatil anda tunnistus selle kohta et Hjalmar Mäe kõrval pildil seisab tõesti Lietzman ja ei keegi muu, olgugi et kõik oli niigi selge.

Mis puutub Ü. Jõgi raamatus „tõestatud” Hellati koostöösse NKDV-ga, tuleb mainida seda, et „Haukka” grupi ja nendega seoses olnud inimeste kinnikukkumine sai alguse ammu enne seda kui reetmise tulemusena 10. dets. 1945. a. varitsuses tabati Hellat. Esimesed arreteerimised toimusid 1944. a. 6. novembril, kui tabati 3 „Haukka” meest. Suurem arreteerimiste laine algas 1. dets., edasi 4. ja 5. dets., siis 6. dets.. 9. dets. on teada Ü.Jõgi enda asukoht haiglas. Seda kõike tõendab ü. Jõgi ise oma raamatus. Kus siin on seos Hellatiga, ei oska öelda.

Et Hellat õppinud luurajana ja erudeeritud intelligentse inimesena valdas mitmeid keeli, pakkus see kõik huvi vene luurele, on loomulik. Ei ole midagi imelikku ka selles kui Hellat võis loota vene luurega kaksikmängule minna, et läände pääseda. Selleks võis sobida tõesti oma käega kirjutatud venelastele vajalik seletuskiri, millele vihjatakse. Ilmselt vene luure seda ka kaalus ja kahtles ning jälgis Hellatit, sellest siis ehk ka see pikk vanglaspidamise aeg ilma kohtuta, mis lõppes värbamisest loobumise.

Need on mälestused möödanikust. Äratas nad mainitud raamatu lugemine. Ma ei saa ega pea vajalikuks nendest vaikida või maha salata. Hellat on jäänud selgelt meelde tahtejõulise, julge eestimeelse mehena. Et jääda õiglaseks, ei suuda väita vastupidist. Ma pole kohtumõistja, sest ei taha, et minu üle kohut mõistetakse. Aga nii see oli.

H. Tammemägi